

CUVÂNT ÎMPREUNĂ DESPRE

ROSTIREA
ROMÂNEASCĂ

Constantin Noica (Vitănești-Teleorman, 12/25 iulie 1909 – Sibiu, 4 decembrie 1987). A debutat în revista *Vlăstarul*, în 1927, ca elev al liceului bucureștean „Spiru Haret”. A urmat Facultatea de Litere și Filozofie din București (1928–1931), absolvită cu teza de licență *Problema lucrului în sine la Kant*. A fost bibliotecar la Seminarul de Istorie a Filozofiei și membru al Asociației „Criterion” (1932–1934). După efectuarea unor studii de specializare în Franța (1938–1939), și-a susținut la București doctoratul în filozofie cu teza *Schiță pentru istoria lui Cum e cu puțință ceva nou*, publicată în 1940. A fost referent pentru filozofie în cadrul Institutului Româno-German din Berlin (1941–1944). Concomitent a editat, împreună cu C. Floru și M. Vulcănescu, patru dintre cursurile universitare ale lui Nae Ionescu și anuarul *Izvoare de filozofie* (1942–1943). A avut domiciliu forțat la Câmpulung-Muscel (1949–1958) și a fost deținut politic (1958–1964). A lucrat ca cercetător la Centrul de logică al Academiei Române (1965–1975). Ultimii 12 ani i-a petrecut la Păltiniș, fiind înmormântat la schitul din apropiere.

Volume (în ordinea apariției): *Mathesis sau bucuriile simple* (1934), *Concepte deschise în istoria filozofiei la Descartes, Leibniz și Kant* (1936), *De caelo. Încercare în jurul cunoașterii și individului* (1937), *Viața și filozofia lui René Descartes* (1937), *Schiță pentru istoria lui Cum e cu puțință ceva nou* (1940), *Două introduceri și o trecere spre idealism. Cu traducerea primei Introduceri kantiene a „Criticei Judecării”* (1943), *Jurnal filozofic* (1944), *Pagini despre sufletul românesc* (1944), *„Fenomenologia spiritului” de G.W.F. Hegel istorisită de Constantin Noica* (1962), *Douăzeci și șapte trepte ale realului* (1969), *Platon: Lysis. Cu un eseu despre înțelesul grec al dragostei de oameni și lucruri* (1969), *Rostirea filozofică românească* (1970), *Creație și frumos în rostirea românească* (1973), *Eminescu sau Gânduri despre omul deplin al culturii românești* (1975), *Despărțirea de Goethe* (1976), *Sentimentul românesc al ființei* (1978), *Spiritul românesc în cumpătul vremii. Șase maladii ale spiritului contemporan* (1978), *Povestiri despre om după o carte a lui Hegel* (1980), *Devenirea întru ființă*. Vol. I: *Încercare asupra filozofiei tradiționale*; Vol. II: *Tratat de ontologie* (1981), *Trei introduceri la devenirea întru ființă* (1984), *Scrisori despre logica lui Hermes* (1986), *Cuvânt împreună despre rostirea românească* (1987), *De dignitate Europae* (lb. germ., 1988), *Rugați-vă pentru fratele Alexandru* (1990), *Jurnal de idei* (1990, pe baza căruia a fost alcătuită antologia *Carte de înțelepciune*, 1993), *Simple introduceri la bunătatea timpului nostru* (1992), *Introducere la miracolul eminescian* (1992), *Eseuri de Duminică* (1992), *Semnele Minervei* (Publicistică I) (1994), *Între suflet și spirit* (Publicistică II) (1996), *Manuscrisele de la Câmpulung* (1997), *Echilibrul spiritual* (Studii și eseuri) (1998), *21 de conferințe radiofonice* (2000), *Moartea omului de mâine* (Publicistică III) (2004), *Despre lăutărism* (2007), *Interpretări la Platon* (2019).

CONSTANTIN
NOICA

CUVÂNT ÎMPREUNĂ DESPRE

ROSTIREA
ROMÂNEASCĂ

PRIMA EDIȚIE INTEGRALĂ

Ediție îngrijită și cuvânt înainte
de Grigore Vida

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Corina Roncea, Dan Dulgheru

Tipărit la Radin Print,
prin reprezentantul său exclusiv pentru România,
4 Colours, www.4colours.ro

© Alexandra Noica-Wilson
© HUMANITAS, 2021

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Noica, Constantin
Cuvânt împreună despre rostirea românească / Constantin Noica;
ed. îngrij. și cuv. înainte de Grigore Vida. – Prima ediție integrală. –
București: Humanitas, 2021
ISBN 978-973-50-6755-7
I. Vida, Grigore (ed.) (pref.)
821.135.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin email: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

În 1987 apărea la Editura Eminescu *Cuvânt împreună despre rostirea românească*. Era un volum cu o copertă kaki, pe hârtie inferioară, tipic pentru felul în care se tipăreau cărțile în ceaușismul târziu. Tirajul a fost probabil mare, de vreme ce cartea se mai găsește încă astăzi la anticariate, la un preț derizoriu. A mai apucat Noica s-o vadă? *Dicționarul operelor filozofice românești* (Humanitas, București, 1997, p. 29) precizează că a fost „publicată postum, la câteva luni după moartea lui Noica“, așadar după 4 decembrie 1987. Totuși, ea poartă ca dată pentru „bun de tipar“ 11 august 1987. În orice caz, Noica a apucat să revizuiască textul volumului, care punea laolaltă *Rostirea filozofică românească* (Editura Științifică, București, 1970) și *Creație și frumos în rostirea românească* (Editura Eminescu, București, 1973). Cele două erau de la bun început parte a aceluiași proiect, întreprins foarte de timpuriu, încă din 1967; de altfel, Noica se referea la *Creație și frumos* ca fiind „vol. II din opera originală a mea, *Rostirea filozofică*“ (Dora Mezdrea, ed., *Constantin Noica în arhiva Securității*, Humanitas, București, 2009, p. 244). Atunci când au fost strânse între copertele unui singur volum, Noica a ales un titlu inspirat probabil de „Cuvânt împreună cătră toată semenția românească“ de la începutul *Cazaniei* lui Varlaam. Iar textele se aflau acum la o *a treia* versiune, fiind astfel poate cea mai șlefuită carte a lui Noica. Înainte de apărea în volum, mai toate cărțile de după război ale lui Noica au fost publicate ca un serial în diferite reviste, iar cea de față nu

face excepție, dar ea e singura care poate fi considerată o a doua ediție a unor volume deja apărute.

Am spus că există trei versiuni ale textelor din *Cuvânt împreună* (cea din periodice, din prima și a doua apariție în volum); dar sunt și tot atâtea straturi de cenzură. De vreme ce manuscrisele lui Noica nu mai există, nu mai avem, desigur, acces la primul strat (așadar cenzura – care cu siguranță a existat – aplicată manuscrisului înainte publicării în periodice). Avem însă acces la următoarele două straturi printr-o colajonare a celor trei versiuni tipărite – ceea ce am făcut pentru volumul de față. Problema devenea atunci de a decide care schimbări erau de pus pe seama cenzurii. Acestea puteau fi ușor identificate în două tipuri de situații:

Primul, atunci când de la o versiune la alta erau eliminate sau înlocuite cuvinte sau fraze cu tentă religioasă, chiar și vagă; iar ele sunt mai numeroase decât s-ar putea bănuși pentru un gânditor care nu este religios, cum e Noica. Sunt cazuri în care astfel de eliminări nu afectează în chip fundamental gândul lui Noica; altele sunt adevărate mutilări, de pildă când Noica afirmă că a încercat în capitolele cărții să sporească „cuminecarea în spiritul limbii noastre, adică împărțășirea de la trupul și sângele ei“ (p. 279), iar ultima parte a citatului a căzut. Cât despre înlocuiri, acestea sunt uneori hilare: de pildă, Sfântul Francisc devine „omul din sânul naturii“ (p. 311).

Al doilea, atunci când erau eliminate sau „îndulcite“ formulări ce erau sau puteau părea critice la adresa românilor, ori a istoriei și limbii românești. (Trebuie spus că, așa cum Noica afirma despre Cantemir că „nu ne lăudase prea mult“, nici el nu ne-a lăudat întotdeauna.) Bunăoară, observația despre „atâtea trageri îndărăt ale românului“ (p. 46) sau comparația „la fel cum ne închinam altădată turcilor, după o bătălie pierdută“ (p. 97) au fost tăiate. Desigur, la fel s-a procedat cu referințele mai puțin favorabile „vremurilor noi“. Când Noica scrie despre omul din „cătune și colibe“ că „purta cu el frumuseți pe care

nu le are omul din casele cu sobe de teracotă, ca să nu zicem cel din blocuri“ (p. 273), e limpede ce a deranjat cenzura. Sau, altă dată: „Toți suntem rătăciți, în fond; toți suntem prizonieri, într-un fel sau altul“ (p. 190; frază eliminată în versiunea din 1987). În ce privește „îndulcirile“, o situație tipică este plasarea în trecut a tot ceea ce ar fi putut fi socotit o scădere; astfel, „nu avem întotdeauna strălucirea câtorva popoare mari“ a devenit „nu am avut întotdeauna răsunetul câtorva popoare mari“ (p. 35); sau: „de ce, pentru conștiința românului, mai degrabă răul (întunericul, durerea, gerul) este complet și împlinit, nu și binele?“ s-a schimbat în „...s-a întâmplat să fie complet și împlinit...“ (p. 180).

Dincolo de aceste situații devine mult mai greu de decis unde a lucrat mâna cenzurii și unde mâna lui Noica însuși. Multe schimbări de la o versiune la alta sunt în mod limpede îmbunătățiri și reflectă negreșit o intenție auctorială. Astfel, volumul din 1987 este cel mai „cuminte“, dar și cel mai șlefuit. Cea mai sigură variantă de editare mi s-a părut atunci aceea care rămâne cât mai neutră: am ales ca text de bază volumul *Cuvânt împreună* și am redat în subsolul paginii toate diferențele demne de semnalat față de celelalte două versiuni. Nu am inclus *absolut* toate variantele, mai precis, nu le-am reprodus pe acelea cu totul ne semnificative și care nu-și aveau locul într-o ediție cum este cea de față, anume una fără pretenții filologice. Cititorul nu trebuie să-și facă griji că aici s-ar fi strecurat un criteriu subiectiv care l-ar văduvi de niște variante ce lui i s-ar părea importante, căci, tot pe linia amintitei neutralități, plasa selecției pe care am făcut-o a avut ochiuri extrem de largi, atât de largi încât să cuprindă, de pildă, și o evoluție stilistică.

Se poate observa că volumul din 1970, *Rostirea filozofică*, rămâne în general destul de aproape de versiunea din periodice, cele mai multe schimbări intervenind la reluarea lui în 1987; pe de altă parte, volumul din 1973, *Creație și frumos*, a fost reluat cu puține diferențe în 1987 (poate a contat și că amândouă au

apărut la aceeași editură), în schimb există foarte multe deosebiri față de versiunea din periodice. Mai mult decât atât, volumul *Creație și frumos* nu cuprindea șapte articole apărute în serialul cu același nume din *România literară*. Unul dintre acestea, „Frageda fire“, a fost inclus în *Cuvânt împreună*; celelalte șase, în schimb, nu se regăsesc în cuprinsul nici unui volum. E greu de spus de ce nu au mai intrat. Să fi fost cenzura? Să fi fost decizia lui Noica însuși? Trebuie precizat că unul dintre ele, „Făpturi adevărate și oameni adevărați“, se depărtează oarecum de subiectul cărții, ceea ce se prea poate să-l fi făcut pe Noica să nu-l mai includă; în plus, două pasaje din articolele cu pricina au fost topite de Noica în capitolele apărute în volum. E vorba totuși de două pasaje scurte, iar articolele, poate cu excepția celui amintit, s-ar fi integrat firesc în carte. Ele sunt reproduse în Anexa volumului de față, în ordinea apariției.

Tot în Anexă am inclus trei texte de la începutul proiectului lui Noica, de asemenea rămase doar în paginile periodicelor, și pe care, pentru a respecta principiul cronologic, le-am așezat înaintea articolelor care n-au mai intrat în *Creație și frumos*. Unul dintre ele este versiunea inițială (1967) a capitolelor care în volum alcătuiesc „Ciclul ființei“; redarea diferențelor ar fi încărcat prea mult subsolul paginilor, așa că am optat pentru reproducerea articolului în Anexă. Pe lângă unele idei care n-au mai fost reluate în capitolele din volum, această versiune inițială e importantă pentru a urmări cum a evoluat gândul lui Noica. De pildă, se poate stabili pe baza ei că, la acea vreme, Noica nu avea încă acces la fișele inedite ale *Dicționarului limbii române*, și e interesant de observat turnura pe care o ia capitoul despre „Rost și rostire“ din carte, scris după consultarea fișelor respective, față de articolul din 1967.

Includerea în Anexă a textelor amintite, laolaltă cu redarea în subsolul paginilor a tot ceea ce s-a pierdut de la o versiune la alta m-au făcut să cred că ediția de față merită numele de „integrală“.

În fiecare versiune a textelor s-au corectat greșeli de tipar din cea de dinainte, dar, în mod inevitabil, au apărut altele noi; unele s-au perpetuat de la primul până la ultimul strat (de pildă „*Isagora*“ în loc de „*Isagoga*“). Pe cele evidente le-am corectat, desigur, tacit; există însă cazuri în care nu e limpede dacă e vorba de o greșeală sau de o îndreptare. Am dat întâietate versiunii din 1987, luată, cum spuneam, ca text de bază, dar au fost situații în care am optat pentru textul dintr-o versiune anterioară, căci avea mai mult sens acolo; am indicat de fiecare dată în note alegerea făcută. Tot în note am adus uneori precizări asupra unor probleme punctuale, sprijinindu-mă mai ales pe consultarea surselor lui Noica, ceea ce s-a dovedit folositor și pentru îndreptarea unor greșeli care se perpetuau de la o ediție la alta.

Notele de subsol ale lui Noica, foarte puține, sunt marcate cu asterisc. Pentru notele mele am folosit cifre arabe, iar când textul notelor îmi aparține, este cules cu italice. Am urmat convențiile editurii și am intervenit uneori în chestiuni legate strict de formă; de asemenea, am urmat normele ortografice în vigoare, dar am păstrat anumite forme lexicale mai vechi, specifice scrisului lui Noica (o practică obișnuită, dar care se impunea cu atât mai mult pentru o carte despre cuvinte): „aci“, „totdeodată“, „vroi“, „autoriză“ (pentru „autorizează“), „pecetie“ etc. Am unificat formele diferite în care apăreau unele cuvinte, alegând-o pe cea curentă astăzi („cvasar“ / „quasar“).

Un cuvânt și despre reeditările de după '90 (1996, 2011). „Nota asupra ediției“ care le însoțește face următoarea precizare: „Fragmentele din *Rostirea filozofică românească* cenzurate în ediția din 1987 au fost reintroduse în text conform primei ediții, din 1970“. N-am putut însă găsi decât cinci cazuri în care textul a fost restabilit după volumul din 1970, reeditările urmând altminteri întocmai volumul din 1987 (exceptând, desigur, modernizările ortografice). În mod fatal, nici aceste reeditări n-au putut scăpa de blestemul de a introduce greșeli noi în text.

ROSTIREA FILOZOFICĂ
ROMÂNEASCĂ

CUVÂNT ÎNAINTE

Numai în cuvintele limbii tale se întâmplă să-ți amintești de lucruri pe care nu le-ai învățat niciodată. Căci orice cuvânt este o uitare și în aproape oricare s-au îngropat înțelesuri de care nu mai știi. Cum altfel am putea da folosință vie cuvintelor? Dar dacă în orice cuvânt există o parte de uitare, este totuși vorba de uitarea *noastră* și ea devine propria-ne amintire. Iar acesta e actul de cultură: să înveți nouitatea¹ ca și cum s-ar ivi din tine.

Am vroit să pătrundem în „uitarea“ românească. Ce stă sub ea poate fi bun, dar trebuie făcut cu adevărat bun, trebuie răs-bunat. Cu istoria noastră, nu am avut întotdeauna răsunetul² câtorva popoare mari; cu creația noastră de cultură, poate nu încă; dar cu rostirea, l-am putea avea. Ar merita să facem astfel încât să ne înfățișăm, cu limba noastră, la judecata istoriei³, atunci când năzuințele de unificare ale oamenilor și cerințele de uniformizare ale lumii mașinilor vor chema limbile naturale să spună ce drept de viață mai au. Cu limba noastră, noi dăm acea „iscusită oglindă a minții omenești“, cum spunea despre scris Miron Costin, în care gândul de totdeauna și omul

1. cultură: să înveți nouitatea | A ▶ cultură: să-ți amintești lucruri pe care nu le-ai învățat și să înveți nouitatea

2. nu am avut întotdeauna răsunetul | A ▶ nu avem întotdeauna strălucirea

3. la judecata istoriei | A ▶ la scaunul de judecată

de pretutindenii să-și vadă chipul. Și o putem face în termeni proprii, uneori de netălmăcit în alte limbi.

Este însă acesta un lucru bun? Nu ar trebui ca universalul să fie universal? Cultura științifică spune că nu e un lucru bun: trebuie să vorbim toți o singură limbă. Cultura umanistă spune că este totuși un lucru bun: universalul trebuie să se întrupeze, de fiecare dată, în câte o limbă istorică. La rândul ei, cultura indiană spune că lipsa de unitate nu e un lucru bun: că trebuie să ne topim gândul și ființa în Marele Tot, ca o statuie de sare cufundată în apă. Dar cultura europeană, în linii mari, spune că este un lucru bun: că statuile trebuie să rămână statui, persoana umană, persoană, și cuvântul propriu, cuvânt.

Nu cunoaștem zbulcium mai frumos, în cugetul omului contemporan, decât acesta. De vreme ce zbulcium este, să-l sporim cu partea noastră românească. Dacă graiul nostru spune într-adevăr lucruri ce nu s-au rostit întotdeauna în alte limbi și care le-ar putea îndemna pe acestea să se mlădieze după cuvântul nostru, atunci, în măsura în care există un rest românesc în cele ale gândului, suntem datori lumii cu acest rest.

Dar ne suntem datori nouă, ca purtători ai limbii acesteia și lucrători în ea. Până ce va veni ceasul de judecată al limbilor în care e despăcată lumea, noi gândim și creăm în cuvintele noastre, încă. Pentru noi ele sunt vii, chiar dacă s-au îngropat în uitare. Din această uitare – ce adesea e o uitare de sine, în măsura în care vorbirea omului este și ființa lui – noi le putem scoate, pe toate cele care ne par grăitoare: pe unele spre a ne desfăta numai, ca într-un muzeu (cine ar mai spune astăzi „cu smerită mândrie“, când mândrie a încetat să însemne înțelegiune?), pe altele spre a ne reîmprospăta și spori gândul, din neașteptate, uneori uimitoarele lor adâncimi de înțeles.

Cugetarea filozofică nu pare a fi avut și a avea nevoie de limbaj simbolic sau cod; cu alte cuvinte, folosește nu limbajul, ci limba. Filozofia se întemeiază cel mai bine cu termeni ce au o tensiune în ei, în timp ce limbajele și codurile se desfășoară

în siguranța și destinderea sensurilor univoce. Iar cugetarea filozofică se bucură, cum spunea Hegel, când întâlnește în limbi cuvinte nu numai cu semnificații deosebite, dar și opuse.

Despre această bucurie, încă nu pe deplin încercată de cultura noastră vie, vrea să vorbească lucrarea de față. Ea s-a născut din bucuria de-a vedea în prepoziția „întru“ unul din cele mai sugestive cuvinte-cheie pentru întemeierea filozofică, și a trecut peste cuvinte ca „sinea“, „rostire“ și atâtea altele, peste unele cuvinte ale lui Eminescu, ale lui Varlaam, ale câtorva dieci sau ale păstorilor și mocăncuțelor din Ardeal (care spun troaş, de la Traian, troian, troiănaş), ca printr-o interminabilă sărbătoare a gândului. Dacă la început aceste cuvinte vor apărea cu adevărat ca statui într-un muzeu, gândul cărții sau nădejdea ei ascunsă este ca unele dintre ele să nu rămână simple statui, dar nici să se topească în universalul culturii, ci să treacă pe nesimțite, din muzeul lor, în inimi și cugete.

Ce e de făcut, la drept vorbind, cu asemenea cuvinte, nu știm: un Eminescu al gândirii¹ românești n-a apărut încă. Dar atâta vreme cât se vorbesc limbile popoarelor, și nu ale mașinilor, suntem datori să credem că s-ar putea ivi unul.

1968

—AUTORUL

1. gândirii | A, B ▶ filozofiei

I
SINELE ŞI SINEA

Tu ești o noapte, eu sunt o stea,
iubita mea!
—EMINESCU, *Replici*

În lumea limbilor se întâlnesc perechi cu destin ales. În limba greacă au existat Logos și Eros. Despre Animus și Anima, din limba latină, s-a scris până și în zilele noastre¹, iar în general despre spirit și suflet, cu neînțelegerea sau alteori armonia lor, știi să spună câte ceva mai toate limbile europene. La rândul lor, limbile Orientului îndepărtat par a rosti gânduri adânci despre un principiu masculin și unul feminin. Dar limba română păstrează pentru ea o pereche deosebită, sinele și sinea, care este poate mai grăitoare, în unele privințe, decât altele².

Logos și Eros sunt prea abstracte și indiferente unul față de altul. Animus și Anima spun prea mult în uman și prea puțin despre lume. Un principiu masculin și cel feminin au, ca principii, ceva absolut și de dincolo de lume. În schimb, sinele și sinea se ivesc din nemijlocitul lumii și exprimă, în adânc, cununia omului cu lucrurile.

Cum a apărut perechea aceasta în limba română? Dar ea se alcătuieste încă, sub ochii noștri. Reflexiunea filozofică, de dată recentă aci la noi, este cea care pune înainte subiectul acesta, sinele, iar spiritul limbii îi întovărășește o făptură de mult zămislită în sânul ei, dar care aștepta să fie trezită la viață: sinea.

Într-adevăr sinele, așa substantivat, nu este un termen obișnuit al limbii nefilozofice. Cu o excepție, dicționarele noastre,

1. în zilele noastre | A ▶ în zilele noastre (a făcut-o și Paul Claudel)
2. în unele privințe, decât altele | A, B ▶ decât oricare alta

chiar cele recente, nu-l dau defel drept o vocabulă de sine stătătoare a limbii. *Dicționarul limbii române moderne* (1958), ca și vol. IV din *Dicționarul limbii române literare contemporane* spun doar că *sine*, ca pronume reflexiv, derivă din latină (în felul lui *mine, tine*) și că reprezintă o formă accentuată de acuzativ, persoana a III-a, pentru toate genurile și numerele, el dând: 1) cu „pe“ complementul direct reflexiv, „pe sine“; și 2) cu prepoziții, un atribut ori complement. Nici măcar despre prestigiosul „în sine“, ca în lucrul în sine kantian ori în atâtea alte folosințe speculative, nu ni se vorbește.

Dicționarul lui Tiktin este ceva mai generos, ba chiar indică existența formei substantivate a sinelui, dar o face poate – filozofic – în chip impropriu. Îl traduce deopotrivă cu *das Selbst* și *das Ich* (din exemplul: „sufletul, partea cea mai aleasă a sinelui său“), autorizând astfel confundarea sinelui cu eul, când tocmai deosebirea dintre ele va face prețul vocabulei celei noi. Altminteri, Tiktin scoate bine în relief sensurile variate ale pronumelui „sine“: 1) ca echivalent al germanului *sich*, în expresii ca: pe sine, la sine, cu sine, întru sine, de la sine, dintru sine (adică propriu, independent), de sine stătător; 2) ca echivalent al lui *selbst*: sine-mi, sine-ți, sine-ne; 3) în expresii ca: din sine, fără sine, îmi vin în sine.

Dar încă de la folosințele pronominale se poate uneori surprinde tendința sinelui de a se substantiva. În forme ca „a ieși din sine“, „a-și veni în sine“, sau mai ales în „fără sine“ (= ca scos din fire), citate de Candrea, nu poți tăgădui că este vorba mai mult decât de un pro-nume; că pro-numele a devenit el însuși nume. Iar lucrul se vede și mai lămurit în zecile de fișe inedite, făcute probabil de Sextil Pușcariu în vederea articolului despre „sine“ (la care *Dicționarul Academiei* n-a ajuns încă*), unde substantivul sine figurează ca atare în exemple ca: „partea stăpânitoare a sinelui tău“, „în sineșul său cel mai adânc“,

* În 1969. [*notă adăugată în D; în A textul continuă*: Fișele se află în păstrarea Inst. de lingvistică]

„patimile sineșului său“, poate și în acel îndemn: „să pornești în pădure fără sine și prin sat fără rușine“ (Șez. VII, 107, după indicația din fișe). La fel, sine este substantiv în formele vechi însoțite de posesiv, ca: sine-mi, sine-ți, sine-ne, sine-vă.

Totuși, sinele ca atare nu se desprindea încă deslușit în limba noastră, până la ivirea reflexiunii filozofice culte. În unele din exemplele de mai sus, el poate fi confundat și mai departe cu eul („partea stăpânitoare a sinelui său“), după cum alteori ar părea că nu însemna decât sinea („în sineșul său cel mai adânc“). Însă tocmai delimitarea de *eu* va defini în propriu sinele și tocmai opoziția față de *sinea*, iar apoi întovărășirea cu ea, îi va arăta destinul lui deosebit față de: *das Selbst*, *le soi*, *the self*, echivalentele lui în alte limbi.

Sinele și eul

Într-adevăr, sinele nu este eul și conștiința de sine nu e conștiința de mine. Sinele reprezintă desprinderea de eu, sau mai degrabă prinderea acestuia în ceva mai vast. Într-un sens, sinele înseamnă tocmai că „eu nu sunt eu“, că sunt altceva, iar de aci poate începe filozofarea. Mirarea care generează cunoașterea științifică este: „asta nu e asta“, așadar lucrul, fenomenul, procesul acesta e altceva, după chipul legii lui. În schimb, mirarea care generează filozofia este că tu nu ești tu, că există în noi ceva mai adânc decât noi înșine.

Nu cine ești interesează, ci care-ți este sinele. Căci sinele tău e mai vast decât tine și adevărul tău devine, într-un sens, dezmințirea ta. Iar sinele, care a rupt cercul eului, este întotdeauna susceptibil de lărgire, ca fiind orizontul mișcător în care te adeverești în adânc.

Întâi, sinele poate fi înțeles în *pasivitatea* eului, ca o conștiință mai adâncă a acestuia: ca familia lui spirituală, clasa, poporul, cultura, ceasul lui istoric. Este sinele ce stă sub semnul necesității și care adesea nu știe de „sine“.

În al doilea rând, sinele poate ține de alegerea eului, ca expresie *activă* a lui. Este ordinul în care te-ai încadrat, idealul tău, conștiința ta etică mai adâncă – libertatea ta.

În al treilea rând, sinele poate fi expresia *lucidității* eului, și atunci el ține de libertatea care și-a aflat necesitatea. Ai devenit conștient de relațiile de producție în care ești prins, spune marxismul. Îți deții legea, s-a spus.

În toate aceste trei modalități, cum se ivește în istoria omului, sinele ne însoțește dintru început, în măsura în care omul este dintru început ființă comunitară. A fost totemul, în culturile primitive. A fost divinul, în cele religioase. Iar pentru gândirea indiană a fost tot ce înseamnă viață sau realitate. „Și tu ești asta“, spune gândirea indiană. Și tu ești piatră, arbore, Brahma.

Eul rămâne mut când își descoperă sinele său mai adânc. El își simte dezintegrarea, în sinele care vine tocmai să-i aducă integrarea; el contrazice sinele, care în schimb nu-l contrazice pe el, de vreme ce îl face cu puțință. Eul ar voi să poată spune: eu sunt cel ce sunt; dar trebuie să spună: eu sunt ceea ce este odată cu mine¹. Iar tot zbuciumul omului este, poate, pe plan formal, ca eul să *țină* laolaltă cu sinele.

Căci întreaga cultură a omului ar putea fi înțeleasă ca *ridicarea eului la sine*. Criticul german Fr. Gundolf explică pe Goethe, în monografia sa asupra-i, tocmai prin dezbateră dintre *das Ich* și *das Selbst*. Dar nu numai la Goethe operează o asemenea polaritate, iar pendularea înăuntrul ei poate însemna deopotrivă soluția și disoluția individualului în universal.

Dacă sinele a fost dintru început activ în culturile magice și cele religioase, el este deopotrivă activ în cele profane. „Cunoaște-te pe tine însuși“ înseamnă: recunoaște-te în sinele tău. „Devino ceea ce ești“, vorba ce apare încă de la Pindar și triumfă la Goethe, înseamnă: treci de la eu la sine. Educația nu

1. odată cu mine | A ▶ prin mine

pare să reprezinte altceva decât tehnica acestei treceri, iar umanismul a fost o altă modalitate, tipică, a ei. Sinele etic îți aduce conștiința ta mai bună, fie că este a lumii din jurul tău, fie că e a legii morale din tine. La rândul său, sinele politic îți pune înaintea pe „noi“, sau el însuși apare ca noi („noi cei de ieri, noi cei de mâine“), față de care eul își simte puținătatea, dar și tăria de o clipă.

Erosul, care vine din adâncul firii și se revarsă, cu omul, în atâtea forme de dragoste și dăruire, reprezintă izbitor, la origine, tirania concretă exercitată de *sinele elementar*, cel al speciei, asupra individului, în timp ce practica omului și creația lui sunt expresia libertății *sinelui superior*.

Tot ce se mișcă în lumea omului se mișcă *de la eu la sine*. Restul rămâne ca și pe loc, în devenirea într-o devenire a firii și a vieții de rând. De aceea sinele, ca termen, nu poate lipsi în nici o limbă care s-a ridicat până la treapta gândirii filozofice. El apare limpede – independent de ceea ce spun dicționarele – și în vorbirea noastră cultă. Numai că aci, în limba română, sinele are surprinderea să nu rămână singur.

Sinea și sinele

Când se desprinde de „eu“, în alte limbi, sinele rămâne singur. Nimic nu vine să-l țină în cumpănă, decât poate vastitatea lumii, pe care el, ca sine conștient, este sortit s-o înfrunte.

În limba română se întâmplă altfel. Este ca și cum, în fața afirmării semețe a sinelui, limba noastră și-ar fi spus: „Nu este bine ca sinele să fie singur; să-i facem un ajutor potrivit pentru el“. Din adâncul ei a scos atunci sinea și i-a dat-o drept pereche.

Căci, rămas singur, sinele se poate înălța pe sine până la absolut. În el este poate amintirea absolutului pe care îl întruchipa cândva (totem, divin), pe vremea când nu era conștient că nu e decât sine. Chiar ieșite din absolut, unele forme de sine, cum sunt cel etic, cel politic, cel practic sau cel creator,

pot încă năzui mai sus decât le este măsura. De aci excesul idealismului moral, delirul ideologiilor politice neștiințifice, dar și prometeismul practicii, demiurgia creației. Dar în limba noastră măsura este dintru început dată: sinele stă în cumpănă cu sinea.

Nici sinea, totuși – deși intimă limbii noastre¹ – nu are titluri bine recunoscute în paginile dicționarilor. Unele dicționare nici nu o dau ca un cuvânt deosebit, iar *Dicționarul limbii române moderne* abia o pomenește, în timp ce *Dicționarul limbii române literare contemporane* dă: „s.f. art., invariabil; numai în expresii: în sinea mea = în propria conștiință, în eul propriu, în gând“.

Ca și cu sinele, deci, totul rămâne de spus din perspectiva gândirii filozofice. Dar de rândul acesta nu mai e vorba, ca la sine, de echivalentul românesc al unui termen din alte limbi și de înregistrarea, sub el, a unor viziuni filozofice constituite, ci „sinea“, ca termen propriu limbii noastre, are un orizont de gândire specific.

Două lucruri sunt de opus dicționarilor. *Întâi*, luată ca termen, nu poate fi adevărat că sinea figurează doar în expresii. Ușurința de a o folosi ca substantiv (și încă flexionabil, cel puțin la singular) este la fel de evidentă ca și la termenul sine. Dacă se spune „sinea omului“, se poate la fel de bine spune: „Care îi e sinea?“ sau: „Ce e în sinea unuia nu este într-a altuia“. Sinea reprezintă deci un substantiv pe care gândirea vine să-l scoată din particularitatea locuțiunii.

Al doilea, sinea nu e doar în uman; spre deosebire de sine, ea poate denumi ceva întru totul dincolo de uman. Sinele eliberat de eu putea fi oricât de impersonal (comunitate, ceas al istoriei, relații de producție), dar el nu rămânea mai puțin matrice pentru persoana umană. Nu poți spune „sinele“ unui lucru material. În schimb vei spune „sinea“ lui. Ea poate fi și fără

1. intimă limbii noastre | B • intimă limbii noastre și explicabilă, poate, prin atâtea trageri îndărăt ale românului

de om, ca exprimând intimitatea ultimă a oricărui lucru din sânul firii. Iar de aci prețul ei filozofic.

La fel cum cauți să pătrunzi în sinea unui om și te întrebi ce poate fi în ea, te poți cufunda în sinea unei limbi și a unor lumi trecute, a unor fapte sau a unor lucruri. Tot ce este își are sinea lui, chiar dincolo de om și creațiile societății, și te întrebi nu numai ce este un arbore ori un fir de păr în sinea lui, dar și ce este soarele sau ce e un atom în sinea lui. Numai în sinea celor făcute de om, în sinea unei mese sau în sinea unei mașini, nu poți căuta. Dar acestea reprezintă *sinele lărgit* al omului.

Căci sinele este în expansiune, pe când sinea e în concentrare. Fiecare cucerire a omului este asupra sinei – fie cea proprie, fie cea a lucrurilor –, iar sinele solicită statornic sinea să i se dăruiască. Aceasta însă se trage îndărăt, se concentrează în ea însăși, de fiecare dată. Când sinele cunoscător al omului a găsit atomul în sinea materiei, aceasta s-a retras și mai mult în particulele ei, în sinea ei mai adâncă.

Și totuși, „lucrul în sinea lui“ nu e totuna cu „lucrul în sine“. Sinea e altceva și decât esența, altceva chiar decât natura intimă a realităților. Lucrul în sine, în înțelesul lui Kant, e de necunoscut; sinea însă este ceea ce se dezvăluie. Esența sau conceptul, chiar dacă sunt de cunoscut, rămân abstracte¹; sinea, în schimb, este vie. Natura intimă, la rândul ei, poate fi oricât de vie, ea rămâne dată, ca o natură *naturată* totuși; pe când sinea este ceea ce se dă neîncetat, ca o natură *naturans*.

Demiurgul lui Platon putea face lumea după modelul esențelor inteligibile; lumea lui Goethe se putea face după naturile acelea intime care sunt „mumele“. Dar, după ce s-au făcut, lucrurile și-au alcătuit parcă ele, la rândul lor, sinea proprie, în care e prezentă și esența, undeva se păstrează și amintirea mumelor, dar există statornic un rest germinativ.

1. abstracte | A ▶ rigide

CUPRINS

<i>Notă asupra ediției</i>	5
<i>Cuvânt înainte al editorului:</i>	
Zeul Pan, diavolul și anamneza.	II
<i>Abrevieri</i>	3I

ROSTIREA FILOZOFICĂ ROMÂNEASCĂ

<i>Cuvânt înainte</i>	35
I. Sinele și sinea.	39
II. Ciclul ființei	51
1. Rost și rostire	53
2. Întru	62
3. Fire.	71
4. Ființă	80
III. Ciclul devenirii	89
1. Trecere, petrecere	91
2. Vremea vremuieste.	98
3. Infinit și infinire la Eminescu	106
4. Îndoita infinire la Brâncuși.	114
5. Supliment la infinire	120
6. Troienire	125
IV. Ciclul rânduiei	135
1. Despre citoriiile prefixului „în“	137
2. Trei cuvinte ale lui Cantemir.	147
3. În temeiul codrului sau despre cuvântul temei.	152

4. Temeiuri 156
 5. Cumpăt, computer și cumpătul vremii 160

VIAȚĂ ȘI SOCIETATE

1. Partea noastră de cer 169
 2. A dulce spure. 173
 3. Viețuire lină și cumplită. 178
 4. „Mă paște gândul“ 183
 5. A da drumul 188
 6. Lege și *nomos*. 193
 7. Despre cădere, în limba noastră. 198
 8. Se cade, nu se cade 203
 9. Minte și smintire 207
 10. Despre dreapta smintire. 211
 11. Nebun și netot 215
 12. Ba nu. 219
 13. Despre lucrările lui ba 223
 14. Discurs despre Nefărtate. 227
 15. Împelițatul 231
 16. Dracul gol și demonia lui Goethe 235
 17. Întâlnirea noastră cu Goethe 239
 18. Partea a doua din *Faust* sau la dracul cu cărți 244
 19. Cel ce stă pe răzoare 249
 20. Hotărăște-mă, pune-mi hotare 253
 21. Individul care nu e ins. 258
 22. Despre partea femeiască sau dincoace și dincolo de ins. 263
 23. Gânduri despre sat și fsat 268
 24. În cătune și colibe. 272
 25. Comunicare și cuminecare 277
 26. Cuvânt următor 282

CREAȚIE ȘI FRUMOS

- În loc de „Prefață“* 289
 1. Despre a doua comoară a limbilor 291
 2. Introducere la dor 297

3. Bădișor depărțișor	302
4. Depărțișor.	307
5. Paranteză despre rimă sau ispitele cuvântului	313
6. Ispitire	318
7. Despre ispitele gândului	323
8. Despre gândul ispitelor	328
9. O lume fără ispitire	333
10. Ispitire, iscodire, iscusire	338
11. Despre trei iscusiri.	343
12. Iscusirile ființei românești	348
13. Iscusirile verbului românesc	353
14. Brâncuși a sculptat infinitive lungi.	358
15. Despre iscusitele răsturnări și Eminescu.	361
16. Ale lumii două fețe și verbele auxiliare	365
17. Lamură și lămurire	370
18. Lămurirea trupurilor	375
19. Trei cuvinte reținute de UNESCO.	380
20. Răs-bunare	386
21. Despre cuvintele creației și răs-bunarea lui „a făptui“	391
22. Făptură	396
23. Lucru și lucrare	401
24. Adevăruri lucrătoare.	406
25. Biruit-au lucrarea	411
26. A săvârși, sfârși, desăvârși	415
27. Desăvârșire fără săvârșire	423
28. Spre și depărtările	428
29. Către și apropierile	433
30. Întru și stihiiile	437
31. Întruchipare	442
32. Frageda fire.	449
33. Revenirea la dor și despărțirea de el.	454
34. Despărțirea de cuvinte	459

ANEXĂ

Care este semnificația limbii popoarelor pentru gândirea filozofică?	467
---	-----

Rostirea filozofică românească. Analiza termenilor:	
rostire, întru, fire și ființă	469
Graiul filozofic românesc	484
Despre feeria cuvântului.	487
Un cuvânt e un arbore	492
Dreptate verbului!	497
Făpturi adevărate și oameni adevărați	502
Tinerețe lucrătoare	508
Stâlpul din pridvor și rostirea românească	513
<i>Sursele din periodice și câteva observații privitoare la context</i>	<i>519</i>
<i>Mulțumirile editorului</i>	<i>527</i>